

Simon Zoltán

Roma közösségek Európában – kisebbségpolitika a gyakorlatban

Roma Communities in Europe – Minority Policy in Practice

Official conceptions have renewed with regard to the situation of the European Roma: one of the officials of the Council of Europe called them a 'Pan-European minority'. However, there remain sensitive issues: statistical data collection concerning the Roma, the connection between their integration into society and assimilation, the principle of bilateral (Roma – non-Roma) responsibility, and, at last, the assessment of migration and the issue of refugees are also questions in debate.

Az európai roma közösségek problémái – nem kis részben az európai szervezetek bővítésének, a balkáni háborús eseményeknek és a felerősödött migrációs jelenségeknek köszönhetően – az elmúlt években ismét a nemzetközi közvélemény érdeklődésének középpontjába kerültek. A romák helyzete az Európai Unió bővítését előkészítő csatlakozási tárgyalások és az éves országjelentések meghatározó pontjává vált. Az Európa Tanács és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet szintén kiemelt figyelmet szentel a kérdésnek.¹ Mindezek nyomán megújultak az európai romák helyzetéről és a kibontakozás lehetőségeiről alkotott elképzelések is.² Ennek egyik különösen nagy visszhangot kiváltó állomása volt *Tarja Halonen* finn köztársasági elnök 2001. január 24-én Strasbourgban, az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése előtt elmondott beszéde, amelyben kiemelten foglalkozott az általa „pán-európai kisebbségnek” nevezett roma közösség helyzetével, és felvetette egy európai szintű roma konzultatív testület létrehozásának szükségességét.

¹ Az Európa Tanács ez irányú aktivitására lásd: MG-S-ROM (98) 13 [*Activities of the Council of Europe concerning the Roma/Gypsies and Travellers*], míg a Parlamenti Közgyűlés az elmúlt évek során több dokumentumban is foglalkozott a kérdéssel (lásd a referenciákat). Az EBESZ átfogó jelentése *Report on the situation of Roma and Sinti in the OSCE area* címen került kiadásra, és a szervezet soros elnökeként Románia 2001 szeptemberében nagyszabású konferenciát rendezett Bukarestben „Equal opportunities for Roma and Sinti: translating words into facts” címmel. A magyar kormányzati politikára lásd: *Válságkezelés és jövőépítés. A cigányság társadalmi integrációjáért 1994–1998.*, 1093/1997. (VII. 29.) Korm. határozat a cigányság élethelyzetének javítására vonatkozó középtávú intézkedéscsomagról, a 1073/2001. (VII. 13.) Korm. határozattal módosított 1047/1999. (V. 5.) Korm. határozat a cigányság életkörülményeinek és társadalmi helyzetének javítására irányuló középtávú intézkedéscsomagról, valamint a 2001-ben kiadott, a Cigányügyi Tárcaközi Bizottság által jegyzett *A hosszú távú roma társadalom- és kisebbségpolitikai stratégia irányelvei (vitaanyag)*.

² Ez indokolja, hogy a romákról nem lehet kizárólag mint a kelet-európai rendszerváltás veszteseiről beszélni, hiszen pontosan az átmenet tette lehetővé, hogy a megnövekedett nemzetközi figyelem hatására megújuljon az európai roma politika, és megszülessenek a roma közösségek helyzetének javítását szolgáló nemzeti stratégiai programok is.

Az új megközelítési szempontok egy része bizonyára hamar elfogadásra talál majd – hiszen az időközben módosult körülmények és igények azok, amelyek megkövetelik őket –, míg mások heves vitákat váltanak ki. Ezek közül a romákat érintő statisztikai adatgyűjtések továbbra is érzékeny témát jelentenek. A társadalomba való integrálódás és az asszimiláció kapcsolata, valamint a marginalizáció és a diszkrimináció jelenségei mellett a viták középpontjában áll az aszimmetrikus, de közös (kétoldalú) felelősség elve. Egyes esetekben pedig maguk a roma vezetők emelnek szót a roma közösségekre szabott elkülönített támogatási formák ellen mondván, hogy ezek támadások célpontjaivá teszik őket. Más roma vezetők azonban azt állítják: a csupán szociális – és nem etnikai – alapon meghatározott támogatások elnyerése számukra lehetetlen, mert a döntéshozók inkább a „sajátjaikat” részesítik előnyben. Továbbra sincs egyetértés a migrációs jelenségek értékelését és a menekültekkel szemben tanúsított helyes magatartás egyes elemeit illetően.

1. Romák a statisztikákban: az etnikai alapú statisztikák problémái

Az európai országok társadalmi összetételéről, valamint az egyes kisebbségi csoportok tevékenységéről szóló statisztikai összesítések nélkülözhetetlenek a romák valóságos helyzetének, illetve a velük szembeni diszkrimináció jelenségeinek feltárásához, a hatékony diszkrimináció-ellenes törvényhozáshoz, az anti-diszkriminációs programok és kisebbségi politikák kidolgozásához.

A roma szervezetek maguk is mind gyakrabban szembesülnek a közösségeikre vonatkozó statisztikai adatok iránt mutatkozó igény megnövekedésével. Bár napjainkban a romák problémáiról szóló jelentések és publikációk egyre növekvő számban látnak napvilágot – melyek nagy mennyiségű adatot is közölnek –, ám ezek értéke és a valósághoz való viszonya helyenként kétséges. A viták és a konkrét intézkedések így sokkal inkább becslésekre, semmint tényekre alapozottak. Ráadásul a kormányzati statisztikák sokszor jelentős eltéréseket mutatnak a roma szervezetek és vezetők által bemutatott számokhoz képest. A roma aktivisták retorikája pedig gyakran éppúgy felszínes általánosításokat fogalmaz meg, mint ahogy a nemzeti kormányok megnyilvánulásai is számtalanszor csupán anekdotikus elemekre építenek, a valós helyzet kvantitatív elemzésének hiányában.

Az elmúlt években a romákról szóló statisztikai adatgyűjtés az egyik „forró” közéleti témának bizonyult. A romák véleménye megosztott. A múlt emlékei nyomán a hivatalos statisztikák felállítását hajlamosak az ellenük irányuló kormányzati fellépés első lépésének tekinteni, ezért számos roma szervezet teljesen elutasít bármiféle, a roma közösségekre irányuló adatgyűjtést. Más roma vezetők bizonyos megkötésekkel elfogadják a központi kimutatások szükségességét, ám azt ők is kiemelik, hogy csak a romaellenes diszkrimináció leküzdése és a megfelelő garanciák kidolgozása után kerülhet sor azok felállítására. Ugyanakkor vannak roma politikusok, akik – felismerve azok fontosságát – szorgalmazzák a valós helyzet megismerését segítő statisztikák felállítását.

A statisztikai adatok iránti növekvő igényt sok roma vezető egyfajta „kormányzati betegségként” értékeli. A romáknak ezért több információra van szükségük arra vonatkozóan, hogy milyen módszerekkel és biztonsági garanciák mellett folynak az adatgyűjtések, hogy azok miként járulhatnak hozzá közvetlenül is a mindennapi életviszonyaik javításához, valamint nekik maguknak is központi szerepet kell játszaniuk az adatok előállítására, megőrzésére és felhasználására irányuló eljárások kidolgozásában.

A romáknak persze megvan a maguk felelőssége. Fel kell ismerniük, hogy a tény, miszerint még az alapvető adatok sem állnak rendelkezésre, jelentősen megnöveli a diszkriminációs jelenségek előfordulásának valószínűségét. Be kell látniuk, hogy megfelelő

adatok hiányában nem csupán a roma közösségek helyzetének javítását szolgáló programok kidolgozása reménytelen vállalkozás, de lehetetlen hitelt érdemlően megállapítani azt is, hogy az egyes kezdeményezések valóban a romákkal szembeni diszkrimináció enyhüléséhez vezetnek, vagy éppen annak fokozódását idézték elő.

Ugyanakkor számos roma vezető ma is úgy vélekedik: a roma bűnözésre vagy a roma munkanélküliségre vonatkozó számokon keresztül a nemzeti kormányok azt kívánják bizonyítani, hogy a romák „inkább bűnöző alkatúak”, illetve származásuknál fogva alkalmazhatatlanabbak a dolgozó munkavégzésre, mint a többségi társadalom csoportjai.³ Az említett adatok által dokumentált valóságtól azonban a roma vezetők sem fordulhatnak el. Senki sem tarthat igényt a társadalom részéről egyenlő elbánásra, ha közben elutasítja a számára kényes kérdések elemzését.

A romákat érintő adatgyűjtés egyik sarokpontja a *szabad önmeghatározás* kritériuma. Egyszer és mindenkorra le kell szögezni, hogy mindenhol és mindenki számára biztosítani kell az identitásával való rendelkezés szabadságát, hiszen csak ez lehet az etnikai adatgyűjtéshez kapcsolódó kétségek és félelmek felszámolásának első lépése. Ne fordulhasson elő, hogy valakinek az etnikai hovatartozásáról egy másik személy hozzon önkényes ítéletet, sokszor külsődleges jegyek alapján. Egyúttal szükséges, hogy a nemzetközi jog általánosan elfogadott módon definiálja a nemzeti, etnikai, vallási és nyelvi kisebbség fogalmát, amire több kísérlet is történt az elmúlt évtizedekben, ám ezek nem hoztak eredményt.

A becslések szerint több mint 12 millió roma él szerte a világon.⁴ Az Európában élő romák számát még egy-két évvel ezelőtt is általában 7 és 8,5–9 millió közé becsülték,⁵ ám ma már inkább 10 millió körüli, vagy akár azt meghaladó számról beszélnek. Az európai roma népesség közel 70 százaléka él Közép- és Kelet-Európában, valamint a szovjet utódállamokban. A legjelentősebb lakosságárányt Bulgáriában, Macedóniában, Romániában és Szlovákiában alkotják, ahol 9-11 százalékát adják a teljes populációnak.⁶ Az abszolút számokat tekintve a legnagyobb létszámú roma népességgel Románia rendelkezik, ahol 1,5–2 millióra – vagy akár e fölé is – becsülik a számukat.⁷ Jelentős, 400 ezer és egymillió fő közé eső roma lakossággal rendelkezik Bulgária, Magyarország, Szlovákia, Spanyolország, Törökország és Jugoszlávia, míg több mint 100 ezer roma él Csehországban, Franciaországban, Görögországban, a Német Szövetségi Köztársaságban, Olaszországban, Macedóniában és Oroszországban, valamint egyes becslések szerint Nagy-Britanniában is.⁸

Az összesített statisztikákban szereplő adatokkal kapcsolatban azonban azt is hangsúlyozni kell, hogy az európai roma népesség különböző ágakból épül fel, amelyek mindegyike rendelkezik a saját nyelvével vagy nyelvi dialektusával és önálló kultúrájával. A roma közösségek ráadásul mindig is szétszórva, különböző történelmi hagyományokkal és társadalmi-kulturális háttérrel rendelkező országokban éltek, így ma is Európa szinte minden államában megtalálhatók. Ennek megfelelően az európai roma populáció külön-

³ *Roma and Statistics*. 8–9. p.

⁴ *EU support for Roma communities in Central and Eastern Europe*. 2. p.

⁵ Liegeois-Gheorghe, 1995. 7. p. és Ringold, 2000. 1. p.

⁶ Ringold, 2000. 1. p.

⁷ A Romilor Partida (Románia) adatai alapján, melyet 2001-ben az Európa Tanács *Legal situation of Roma/Gypsies/Travellers in Europe* című kérdőívére adott Románia hivatalos válaszájaként.

⁸ Liegeois-Gheorghe, 1995. 7. p., valamint az Európa Tanács említett kérdőívére 2001-ben az egyes tagállamok által adott válaszok alapján.

legesen sokszínű. A romákkal kapcsolatos politikáknak mindenkor tekintetbe kell venniük ezt a sokféleséget, hiszen az uniformizált kezdeményezések – az eddigi gyakorlati tapasztalatok alapján is – eleve bukásra vannak ítélve.

2. A romák részvétele a döntéshozatali eljárásokban állami, regionális és helyi szinten

A közéletben való részvétel jogát a nemzetközi jog és általában az egyes nemzeti államok alkotmányai mindenki számára biztosítják, ám annak gyakorlati megvalósítása kihívások elé állítja a soknemzetiségű társadalmakat.⁹ A romáknak ma is akadályokat kell elhárítaniuk, ha részt kívánnak venni a demokrácia értékeinek gyarapításában és a sikerek örömeiben. Esetenként maguk a „roma-programok” is a kedvezményezett csoportok megkérdése nélkül születnek meg, ami a roma közösségeket és azok vezetőit kellemetlen helyzetbe sodorja, hiszen a már kidolgozott, de esetenként hibás elképzeléseket bírálva a többségi társadalom rosszállását és támadásait vonják magukra.

A romákat érő diszkriminatív intézkedések egyik legfőbb forrása a szükségesnél szérelyebb részvételük az állami és helyi döntéshozatali folyamatokban. Márpedig a romák politikai részvételének fontossága önmagáért beszél. Az alkotó szerepvállalásuk nélkül kidolgozott intézkedések kevésbé hatékonyak. Az elmúlt években is születtek olyan projektek, amelyeket ugyan jelentős forrásokat felhasználva és mérvadó szakértői véleményekre alapozva dolgoztak ki, ám éppen a majdani kedvezményezettek igényeinek ismerete nélkül csúsztak vakvágányra.

Noha a nemzeti kormányok általában elismerik a romák részvételének fontosságát, sokszor mégsem tekintik őket egyenlő partnernek. Ez azért is sajnálatos, mert így az egyes kormányzati intézkedések elvesztik legitimitásukat a roma közösségek szemében, hiszen a múltbéli tapasztalatok arra készítetik őket, hogy eleve gyanakodva tekintsenek az állami intézkedésekre. Ezért különös figyelmet kell fordítani a romáknak a – különösen az őket érintő – döntési folyamatokban való bevonására, valamint kiemelten a roma nők közéleti szerepvállalásának előmozdítására.

A transzparencia alapkövetelménye minden roma-programnak. A nemzeti kormányoknak biztosítaniuk kell, hogy a roma közösségek tájékoztatást kapjanak az őket érintő elképzelésekről és kezdeményezésekről, valamint hogy ne csupán a politikák kidolgozásában, de azok megvalósításában is érdemi szerepet játsszanak. Ez jelentősen segíthetné azt, hogy a nemzeti kormányok folyamatos visszajelzéseket kapjanak az általuk kezdeményezett programok hatékonyságáról, ami nélkül elképzelhetetlen a szükséges korrekciók kidolgozása, valamint az elért eredmények hatékony értékelése.

Ugyanakkor tekintettel kell lenni arra, hogy a romák sem képeznek homogén politikai közösséget, ezért a nemzeti kormányoknak fel kell hagyniuk a kizárólagos és egyetlen legitím roma tárgyalópartner keresésével, és tudomásul kell venniük a roma társadalom sokszínűségét. Egyszerre kell megteremteni a romák hatékony közéleti részvételének feltételeit, és elismerni a roma közösségek tagolt belső szerkezetét.

A romák ma nemzetközi szinten a korábbiaknál aktívabb és láthatóbb szerepet vállalnak. Önálló nemzeti állam és védelmező anyaország hiányában kénytelenek a nemzetköz-

⁹ A romák döntéshozatali folyamatokban való részvételére bővebben lásd: DH-MIN (99) 2 [Replies to the questionnaire on Forms of Participation of Minorities in Decision-making processes], valamint Report on the situation of Roma and Sinti in the OSCE area 128–159. p. és The Lund Recommendations...21–33. p.

zi szervezetekhez fordulni érdekeik érvényesítésére. Ugyanakkor a romákat érintő problémák összetett jellege nem is nélkülözheti a roma közösségek, a nemzetközi szervezetek, a nemzeti kormányok és a többségi társadalom közös erőfeszítéseit, hiszen ezek legtöbbször átnyúlik az országhatárokon. A roma közösségek és vezetőik fokozott aktivitásának eredményeként mára nemzetközi szinten is jól érzékelhető érdekképviselői szervezeteik jelenléte, utalva itt elsősorban a Roma Nemzeti Kongresszus és a Nemzetközi Roma Szövetség tevékenységére. Egyre láthatóbbá válnak azok a civil szerveződések is, amelyek nem a romák képviselőit, hanem az érdekükben való fellépést vállalják magukra.

A közép- és kelet-európai átalakulás szintén a romák helyzetére iránti nemzetközi érdeklődés fokozódását eredményezte. A vasfüggöny lebontása megsokszorozta a kontinens nyugati és keleti felében élő roma közösségek közti kapcsolódási pontokat, a megdöbbentő híradások pedig felkeltették a nemzetközi közösség és a nyugat-európai országok közvéleményének figyelmét is, aminek nyomán ma már sokkal több figyelem irányul az Európai Unió tagállamaiban élő romák helyzetére és problémáira is. A roma-kérdések szerves részét képezik az európai uniós bővítési folyamatnak,¹⁰ ami jelentősen hozzájárult előremutató kezdeményezések megszületéséhez. Ezek közül lássunk néhány példát:

a) A kisebbségi önkormányzatok Magyarországon

Magyarország tapasztalatai a kisebbségi önkormányzati rendszert illetően felkeltették más nemzeti kormányok figyelmét is. A kisebbségi önkormányzatok modellje eszköz a kulturális autonómia megőrzésére, ennek megfelelően a kisebbségi önkormányzatok feladatai és illetékességi köre nagyrészt a kulturális autonómia köréhez kötődnek. Ez azt is jelenti, hogy – a közvélekedéssel szemben – nincsenek felhatalmazva arra, hogy a közigazgatás területén hatóságként működjenek, és ilyen jellegű feladatokat a helyi önkormányzatok sem adhatnak át a számukra.

b) Tanácskozó testületek

A tanácskozó testületek általában nemzeti szinten működnek a kormányhoz, valamely minisztériumhoz, esetleg a törvényhozáshoz kapcsolva. A legtöbb országban egyetlen ernyő-jellegű tanácskozó testület áll az összes nemzeti és etnikai kisebbség rendelkezésére, helyenként azonban mindegyikük számára külön konzultatív testületet működtetnek. Természetükből adódóan ezek a testületek döntéshozatali jogkörrel nem rendelkeznek, inkább a kisebbségek érdekeit és véleményét általános szinten közvetítik. Egyaránt foglalkoznak oktatási, kulturális, jóléti, foglalkoztatási, nyelvi és lakhatási problémákkal, ám erejük és befolyásuk országonként változó.¹¹

¹⁰ A Közép- és Kelet-Európában élő romák 80%-a az Európai Unióhoz való csatlakozásra váró országokban található.

¹¹ Az itt említett példák láthatóan a testületi formákra koncentrálnak. A részletes kifejtés igénye nélkül azonban szükséges megemlíteni, hogy számos, az államigazgatásban funkcionáló, ám nem testületi típusú kezdeményezés is létezik.

3. Romák a társadalomban: a többségi társadalom és a roma közösségek viszonya

Az előítéletek végigkísérték az európai roma népesség történetét, amióta csak megérkeztek a kontinensre. A romák ma is gyakran válnak diszkriminatív megnyilvánulások és intézkedések, valamint rasszista támadások célpontjává és áldozatává. Ezek a jelenségek sokszor közvetett, így a többségi társadalom számára kevésbé érzékelhető formában jelentkeznek. Különösen súlyosak azok a kijelentések, amelyek a romáknak a saját nehéz sorsuk alakításában viselt kizárólagos felelősségéről szólnak. Ezek gyakran vezetnek ahhoz a következtetéshez, hogy a romák hátrányos helyzete speciális etnikai karakterükből következik, ami feleslegessé teszi a támogatásukat. Gyakran előtérbe kerül a többségi társadalom szegényeit és a hátrányos szociális helyzetű roma családokat elválasztó káros különbségtétel („a mi szegényeink – az ő szegényeik”), valamint az a vélemény, hogy a romák társadalmi egyenlősítését szolgáló intézkedések a többségi társadalom csoportjait hátrányosan érintő különleges privilégiumok. Ez nagymértékben hozzájárul a többségi és a roma társadalmi csoportok közti szakadék elmélyüléséhez, holott a többségi társadalom számára a romák helyzetének javítását célzó kezdeményezések a saját jövőjébe való befektetést is jelentik.

A nemzeti kormányoknak mindent meg kell tenniük a romákat érő közvetlen és közvetett diszkrimináció felszámolása érdekében. Ez a törekvés azonban csak akkor vezethet eredményre, ha az intézkedéseket megfelelő politikai akarat és anyagi erőforrások támogatják. Ma egyes országok politikai vezetői még azt is vitatják, hogy egyáltalán léteznek romák elleni rasszista megnyilvánulások, mert úgy gondolják, hogy a romák társadalmi megítélése oly mértékben negatív, hogy a mellettük való kiállás jelentős népszerűségvesztéshez vezet.

Habár a nemzeti alkotmányok általában elvileg kizárnak mindenfajta hátrányos megkülönböztetést, valamint megfogalmazzák a törvény előtti egyenlőség kritériumát, a legtöbb állam elmulasztotta az ehhez kapcsolódó törvényalkotási feladatai teljesítését. Különösen Közép- és Kelet-Európa államai halmoztak fel jelentős adósságot az anti-diszkriminációs törvényhozás területén, itt különösen kevés polgári jogi és büntetőjogi eszköz áll rendelkezésre a diszkriminációs sérelmek orvoslására, a hatósági eljárások felülvizsgálatára és a rasszista bűncselekmények feltárására. Az elmúlt években néhány ország határozott lépéseket tett a hiány pótlására, és a romák társadalmi helyzetének javítását szolgáló programok is tartalmaznak anti-diszkriminációs elemeket. Számos országban külön kormányzati és/vagy parlamenti testületek foglalkoznak a hátrányos megkülönböztetés jelenségeivel.¹²

Ezek között is kiemelt figyelmet érdemel a skandináv eredetű ombudsman intézménye, amely szerte Európában meghonosodott. Néhány jelentős roma népességgel rendelkező ország – így Magyarország, Románia vagy Spanyolország – olyan módon határozta meg a biztosok illetékességi körét, hogy abba beemelte a romák sérelmére elkövetett diszkriminatív cselekmények vizsgálatát is. Az eljárások hatékonysága ugyan országról országra változik, de az ombudsmanok általában széles támogatottságot élveznek a roma közös-

¹² Ennek a tevékenységnek klasszikus példája a Nagy-Britanniában működő Faji Egyenlőségért Bizottság, amely a kapcsolódó törvény (Race Relation Act) 1976-os elfogadását követően jött létre. A Bizottság számos feladatot magára vállalt, így többek között az említett törvény gyakorlati megvalósításának nyomon követését, a kisebbségi csoportok elleni erőszakos cselekmények megelőzését, valamint azok feltárását.

ségekben, mert rajtuk keresztül az államigazgatás rendszerén belül is megjelent a kisebbségi csoportok érdekeinek védelmezésére hivatott közvetítő, aki képes hatékonyan segíteni a roma közösségek és a nemzeti hatóságok közti párbeszéd megteremtésében.

4. Romák az oktatásban

Az oktatás területén jelentkező problémák – és különösen az alacsony iskolázottság – olyan jelenség, amellyel minden roma közösség szembesül. A roma gyermekek szerte Európában a nemzeti átlagot jelentősen alulmúló arányban vesznek részt az alapfokú oktatásban, a középfokú és felsőfokú oktatásban tanuló roma diákok száma pedig drámaian alacsony. Márpedig az értékes tudás hiánya súlyos akadályt jelent a munka világában, az egészséges életmód kialakítása és a társadalom megszokott életébe való beilleszkedés során. Ezért a romák problémáinak felszámolása elképzelhetetlen az oktatás területén felmerülő problémák kezelése nélkül, amihez a nemzeti kormányoknak és hatóságoknak, a többségi társadalomnak, valamint a roma közösségeknek egyaránt hozzá kell járulniuk.

A családon belüli nevelés és oktatás ma is a roma hagyományok élő része, míg a közoktatásban való részvétel általában nem. Ez utóbbi gyakran nem értéként, hanem felesleges, esetleg kifejezett veszélyes kötelezettségként jelenik meg az érintett roma családok számára, kiváltképp akkor, ha már a szülők iskolai tapasztalatai is negatív természetűek voltak. A roma gyermekek gyenge tanulmányi teljesítményének okai ugyanakkor igen sokrétűek:

- a) Az egyik legfontosabb ok az oktatási nyelv és a többségi társadalom kultúrájának nem kellő mélységű ismerete, ami jelentősen növeli az egyébként is szokatlan társadalmi környezet által okozott félelmeket. Azok a magatartási szabályok, amelyek a többi gyermek számára természetesek, a roma gyermekeknek sokszor idegenek. A képességek felmérésére szolgáló tesztek pedig gyakran olyan kérdéseket tartalmaznak, amelyek értelmezése – az abban szereplő fogalmak ismeretének hiányában – megoldhatatlan feladatot jelent számukra. Így a roma gyermekek többsége számára az iskolába kerülés egyet jelent egy idegen világ ismeretlen jelenségeivel való szembesüléssel.
- b) A roma gyermekek számára különös nehézséget okoz a nyelvi akadályok leküzdése. Míg más nemzeti és etnikai kisebbségek legfontosabb problémája az anyanyelvi oktatás lehetőségének biztosítása, addig a roma gyermekek esetében a legnagyobb kihívást éppen a többségi társadalom nyelvének megfelelő szintű elsajátítása jelenti. Természetesen mindemellett találkozunk a roma nyelv, a kultúra és a szokások megismerésének és megőrzésének szándékával is, melyre a roma közösségek napjainkban növekvő figyelmet fordítanak.
- c) Noha az óvodák és az iskolai előkészítő évfolyamok egész Európában megtalálhatók, a roma gyermekeknek csak kis része jelenik meg az oktatás alapozó intézményeiben. Holott az óvodai nevelés fontos, mert a felmérések is azt bizonyítják, hogy azok, akik élnek az iskolakezdés előtt felkínált lehetőséggel, sokkal könnyebben alkalmazkodnak az iskolák zárt világának követelményeihez. (Ld. még e számunkban Pik Katalin: Romák és óvodák c. tanulmányát. – a szerk.)
- d) Számos tanár állítja, hogy a roma gyermekek gyenge iskolai teljesítménye a szülői hozzáállás egyenes következménye. Ez szerintük elsősorban a korábbi rossz tapasztalatokból, valamint az iskolák fegyelmezett és zárt világától való idegenkedésből fakad. Persze a másik oldalon ott állnak a roma gyermekekkel szembeni iskolai diszkrimináció jelenségei, melyek a roma szülők számára az iskolát mindekelőtt veszélyforrásként jelenítik meg.

- e) Sok roma szülő támogatja gyermeke tanulmányait, felismerve, hogy a szükséges tudás megszerzése az érvényesülés egyetlen lehetséges eszköze. A szülők iskola iránti elkötelezettsége azonban gyakran kimerül az olvasási és írási készségek elsajátításához nélkülözhetetlen osztályok elvégzésében, és sokan közülük kételkednek a további tanulmányok hasznosságában. A középiskolát végzett roma fiatalok közül pedig sokan szembesülnek azzal, hogy – etnikai hovatartozásuk miatt, a tanulmányi éveik alatt felhalmozott tudás ellenére – nem tudnak a képzettségüknek megfelelő munkakörben elhelyezkedni.
- f) A romák helyenként megdöbbentő szegénysége is akadályát jelenti a gyermekek megfelelő iskolai teljesítményének. Gyakran a szegénység miatti szégyenkezés az oka, hogy a szülők ellenzik gyermekeik iskolába járatását, mert félnek attól, hogy a látható szegénység miatt fiuk vagy lányuk támadások kereszttüzébe kerül. Sokan pedig egyszerűen nem engedhetik meg maguknak a gyermekek iskoláztatásával kapcsolatos kiadásokat: képtelenek állni a közlekedés, a tankönyvek, füzetek és írószerek beszerzése vagy a napközbeni étkezés költségeit.
- g) Sok roma gyermek esetében az otthoni viszonyok is kizárják a megfelelő iskolai helytállást, mert a zsúfolt és zajos lakókörnyezet lehetetlenné teszi a koncentrált otthoni munkavégzést. A szellemi teljesítmény esetenként a kialvatlanság vagy az alultápláltság miatt elégtelen szintű. Ráadásul anyagi teherbíró-képesség hiányában a roma gyermekek iskolai jelenléte sokszor kényszerűen a kötelező foglalkozásokon való részvételre korlátozódik, és az a tanítási órákon kívüli fakultatív tevékenységekre és a magánórákra már nem terjed ki.
- h) Roma szülők gyakran panaszkodnak arról, hogy gyermekük gyenge teljesítménye elsősorban a barátságtalan iskolai környezet következménye. Ezt gyakran súlyosbítja a többségi társadalomhoz tartozó szülők magatartása, akik inkább távol tartják gyermekeiket a romák által is látogatott iskoláktól, semmint hogy a kisebbségi csoportból érkező diákok befogadására ösztönöznék őket.
- i) A romákat sújtó iskolai szegregáció jelenségei országról országra változnak. Ennek legsúlyosabb formája a romákat – az általában a szellemileg hátrányos helyzetű gyermekek számára fenntartott – kiegészítő iskolákba irányító gyakorlat. Ez a lépés minden érintett roma gyermek életét visszafordíthatatlanul megkárosítja, hiszen későbbi életük során legfeljebb fizikai munkára vagy arra sem számíthatnak. A roma gyermekeket a kiegészítő iskolákba irányító gyakorlat leginkább Csehországban, Szlovákiában, Bulgáriában, Magyarországon és Romániában tapasztalható. Természetesen hangsúlyozni kell, hogy a roma gyermekek különleges oktatási környezetbe helyezése nem önmagában és nem minden esetben jelent hátrányt. Néhány iskola sikeres felzárkóztató osztályokat alakított ki roma gyermekek részére, főként a nyelvi korlátok felszámolása érdekében. A romák speciális iskolákba irányítása mellett érvelők gyakran hozzák fel ezeket a példákat, mondván: a „rendes” iskolákban a roma gyermekeknek nincs esélyük a magukkal hozott hátrány lefargására, és csupán ezek a különleges iskolák teszik lehetővé, hogy a roma fiatalok saját tempójukban és megkülönböztetett tanári figyelem mellett folytassák tanulmányaikat.
- j) A roma gyermekek iskolai kirekesztettségének forrása a roma történelem és kultúra elemeinek negligálása az iskolai tananyagban. Ez nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a roma gyermekek többsége az osztálytermet egy idegen világ részeként érzékeli, amihez neki kevés valószínűségi kapcsolódási pontja van. A roma történelem és kultúra beemelése az oktatási törzsanyagba jelentős mértékben hozzájárulhatna a romák-

kal szembeni előítéletek felszámolásához is. Általános tapasztalat, hogy a kisebbségi társadalmi csoportokkal szembeni ellenérzések leggyakrabban az általuk képviselt értékek nem megfelelő mélységű ismeretén alapulnak, ami tudás-vákuumot okoz, és ahová negatív sztereotípiák és előítéletek nyomulnak be.

- k) Különösen súlyos problémát jelent a roma lányok hátrányos oktatási helyzete. Többségük az általános iskola első öt vagy hat osztályának elvégzése után befejezi tanulmányait, vagy azért, mert férjhez megy, vagy pedig azért, hogy az otthoni munkákban segédkezzen. Pedig a roma lányok és asszonyok oktatása rövid távon is kulcsszerepet játszhat a roma családok belső viszonyainak rendezésében és a későbbi generációk kilátásainak javításában.¹³
- l) A tanárok az oktatási-nevelési folyamat központi szereplői. Ezért is fontos, hogy a pedagógusok hasznos ismereteket kapjanak a roma gyermekek különleges társadalmi helyzetéről, a velük való helyes bánásmód legfontosabb elemeiről, a multikulturális oktatásról, valamint az osztálytermen belüli és kívüli iskolai konfliktusok kezeléséről. Különleges figyelmet kell fordítani a roma származású tanárok képzésére és az oktatás folyamatába való bevonásukra.

Az oktatási kérdések a romák helyzetének javítását szolgáló politikák központi elemét képezik. A nemzeti kormányoknak mindenekelőtt meg kell teremteniük a roma gyermekek oktatásban való egyenlő részvételének feltételeit, és minden lehetőséget meg kell ragadni az iskolai szegregáció visszaszorítása érdekében. Haladéktalanul meg kell szüntetni a roma gyermekeket kisegítő iskolákba irányító gyakorlatot. El kell érni, hogy a nemzeti joganyag minden országban tartalmazza az iskolai elkülönítés felszámolását biztosító jogszabályokat, valamint hogy a tanárok és az oktatási folyamatban részt vevő más szakemberek kielégítő ismereteket szerezzenek a multikulturális oktatás területén. A roma történelem és kultúra legfontosabb elemeinek az általános tananyag részévé kell válniuk. Mindezekhez természetesen az eddigieknél szélesebb finanszírozási források biztosítása szükséges.

Egyes európai országok már határozott lépéseket tettek a fenti követelmények teljesítése érdekében.¹⁴ Ezek a kezdeményezések általában gyors sikereket hoztak, ám újabb kihívásokra is ráirányították a figyelmet. Spanyolországban és Magyarországon például, ahol jelentősen emelkedett az általános iskola nyolcadik osztályát sikeresen befejező roma diákok száma, ezt a pozitív változást egyelőre nem sikerült a közép- és felsőfokú oktatás szintjére kiterjeszteni.

Néhány példaértékű kezdeményezés:¹⁵

- a) Spanyolországban az Andalúziai Roma Szervezetek Szövetsége kezdeményezte a roma fiatalok számára az iskolarendszeren kívül megtartott foglalkozásokat, amelyek egy része a roma kultúra megismertetését szolgálja. Szintén Spanyolországban alakult ki a „segítő tanárok” hálózata, akik a hagyományos iskolákban tartanak fel-

¹³ A roma asszonyok és lányok helyzetére vonatkozóan lásd: MG-S-ROM (99) 9 [*The situation of Roma/Gypsy women in Europe*].

¹⁴ A nemzetközi szervezetek is foglalkoztak a kérdéssel. Erre vonatkozóan többek között lásd: Recommendation No. R (2000) 4 [*of the Committee of Ministers to member states on the education of Roma/Gypsy children in Europe*] és *Report on the situation of Roma and Sinti in the OSCE area*. 61–94. p.

¹⁵ Az itt csupán példaként említettekén túl a hasonló kezdeményezések bő és részletes áttekintését adja: Ringold, 2000. 81–92. p.

- zárkóztató kurzusokat roma diákok részére. Ez utóbbi tevékenység a tapasztalatok szerint hatékonyan segíti a roma fiatalokat a hagyományos iskolai környezetbe való beilleszkedés terén. Az ír és a görög kormány szintén beindította a roma gyermekek iskolai teljesítményét segítő programjait. A magyar kormány pedig speciális kollégiumi programot dolgozott ki, amely biztosítja a rászoruló roma fiatalok számára a tanuláshoz nélkülözhetetlen háttér megteremtését, hatékony eszközökkel segíti őket tanulmányi eredményük javításában, valamint roma identitásuk megőrzésében is.
- b) A hagyományos iskolarendszer rugalmatlanságát látva, néhány esetben maguk a roma közösségek kezdeményezték roma iskolák alapítását. Ezeket a speciális oktatási intézményeket általában a roma közösség működteti és igazgatja, ideális esetben állami támogatással. A roma tanárok és a roma kisegítő személyzet jelenléte jelentősen növeli a gyermekek otthonossági érzetét, és ezek az iskolák kiemelt figyelmet fordítanak a szülőikkel való folyamatos párbeszéd fenntartására is, ami segíti a kölcsönös félreértések és félelmek eloszlását. A romák által alapított speciális iskolák kiemelkedő példája a pécsi Gandhi Gimnázium, amely 1994 februárjában nyitotta meg kapuit. Még korai lenne megítélni, hogy a gimnázium működése milyen mértékben váltja be a hozzá fűzött reményeket, az azonban már most megállapítható: az egyik legmerészebb és legtöbb sikerrel kecsegtető kezdeményezés Európában.¹⁶
- c) A roma tanárok, tanítók és asszisztensek jelenléte nagymértékben hozzájárul a roma diákok sikeres tanulmányi teljesítményéhez. A roma nyelvet oktató pedagógusok fontos közvetítő szerepet is játszanak a roma családok és az iskola között, jelentősen javítva azok kapcsolatát. Különösen fontos az ún. roma segítők szerepe, akiknek a legfontosabb feladata a roma diákok és nem roma tanárok közti nyelvi és kulturális szakadékok áthidalása. Egyben pozitív példát is jelentenek a roma diákok számára, akik gyakran kénytelenek szembesülni azzal a ténnyel, hogy az általuk látogatott iskolák vezetői között csupán elvétve találkoznak roma emberekkel.

5. A romák szociális helyzete

Az európai roma népesség szegénysége sokarcú, és történelmi, gazdasági, valamint társadalmi okokra egyaránt visszavezethető. Az egyik legsúlyosabb probléma az alacsony iskolázottsági szint, amely súlyos következményekkel jár a munkaképességre és az egészségi állapotra nézve. A munkahely elvesztése gyakran egyet jelent az otthon nélkül maradással, valamint a szociális ellátáshoz való hozzáférés megszűnésével, ami az egészségi állapot további romlását eredményezi, valamint visszahat a munkaképességre, és jelentősen rontja a gyermekek iskolai teljesítményét, azaz a jövő esélyeit is.

Az európai roma népesség sokszínűsége tükröződik szociális helyzetükben is. A „szegénységi spirál” kettéosztja a roma társadalmat, többségüket a vesztesek oldalára sodorva. A korán letelepedett és többségi társadalom gazdasági és szociális rendszerébe részben vagy egészen integrálódott roma családok közül sokan a társadalom középrétegeihez tartoznak. Mások éppen a közép- és kelet-európai rendszerváltás éveiben érték el ezt a szintet. Ugyanakkor az európai roma népesség túlnyomó többsége a szegénységi szint alatt él, és helyzetük napról napra romlik. Így a romák rendkívül rossz életviszonyai ma

¹⁶ A Gandhi Gimnáziumhoz hasonló külföldi kezdeményezésekre lásd: *Report on the situation of Roma and Sinti in the OSCE area* 83–86. p., valamint Ringold, 2000. 42. p.

már az egyik legjelentősebb kihívást jelentik az érintett országok számára, ha meg akarják őrizni a nehezen kivívott társadalmi békét.

A kialakult helyzet legfontosabb jellemzői:

- A) A romák számára a többségi társadalom által kialakított intézményrendszerhez, valamint a piacgazdaság követelményeihez való alkalmazkodás képtelensége jelenti a szegénység legfőbb okait. Egyes térségekben a roma családok többsége kizárólag a családi pótlékból és a munkanélküli járadékból él, ami a jóléti állam ellátási rendszerétől való teljes függőséget eredményezi.
- B) A romák helyzete különösen súlyos Közép- és Kelet-Európában, ahol ők az átalakulás legnagyobb vesztesei. A romák többsége nem volt képes bekapcsolódni a kárpótlási folyamatba, a földek szétosztásába, ugyanakkor legtöbbjük elvesztette az alacsony képzettséget igénylő munkáját is. Ez jelentős munkanélküliséghez vezetett a körökben, aminek fő okai következőkben kereshendők:
- Az európai romák életmódja – a kontinens nyugati és keleti felén egyaránt – gyökeresen megváltozott a második világháborút követő évtizedekben. Közép- és Kelet-Európa országai jelentős erőfeszítéseket tettek az etnikai alapú feszültségek felszámolására, melynek biztosítékát a romák asszimilációjában és egy túlzottan is paternalista szemléletű gondoskodásban látták. Ez a törekvés azonban az 1990-es évek átalakulási folyamatában visszájára fordult, és a fiatal piacgazdaság követelményeihez alkalmazkodni képtelen romák tömegei kerültek az utcára.
 - A romák általában alacsony iskolázottsági és szakképzettségi szinttel rendelkeznek, ezért kevésbé versenyképesek a kompetitív munkaerőpiacon.
 - A rendszerváltást követő gazdasági válságjelenségek a romák szociális helyzetének gyors romlását hozták magukkal. Ez pontosan akkor következett be, amikor a többségi társadalom igénye is megnőtt az állami segítség és gondoskodás iránt, a nemzeti államok viszont éppen csökkenteni kívánták ilyen irányú kiadásait. Mindezek miatt egyre nehezebbé vált a romák számára az állami és önkormányzati támogatáshoz való hozzáférés.
 - Az állami és önkormányzati bérlakások tömeges kiürítése kritikus lakásproblémákat okozott a roma családok körében.
 - A gazdasági nehézségek, a politikai instabilitás, a szólásszabadság újdonsült élmenye, valamint a meggyengült állami intézményrendszer mind-mind a romákkal szembeni támadások és diszkriminatív jelenségek felerősödéséhez vezettek.
- C) A szakképzettség iránti megnövekedett igény, az új gazdasági és társadalmi jelenségek, valamint az információs társadalom kibontakozása jelentősen megnehezítik a krízisből való kilábalást. A romák legtöbbször nem felelnek meg az adott munkakör betöltéséhez nélkülözhetetlen alapvető szakmai elvárásoknak sem.
- D) A szegénységbe kényszerítő jelenségek találkozásokor mind mélyebb és mélyebb rétegekbe vezető „szegénységi spirál” alakul ki. A generációról generációra öröklődő nyomorúságos életkörülmények kialakítják a szegénység sajátos kultúráját. Ez már a teljes elszigeteltséghez vezető út első lépése, hiszen kulturális találkozási pontok hiányában a párbeszéd és a közös munka is lehetetlenné válik.

A felsorolt összetett okok nyomán kibontakozó hátrányos helyzet legsúlyosabb jelenségei:

- a) A romák munkanélküliségi rátája jelentősen meghaladja a többségi társadalom adatait, és egyes térségekben akár a 80–90%-ot, sőt egyes településeken a 100%-ot is eléri. A roma nők és a fiatalok különösen veszélyeztetett helyzetben vannak.
- b) A jelentős munkanélküliségtől sújtott csoportok körében megnő a jóléti államtól való függőség. Ez idővel az egyéni kezdeményezések elsorvadásához vezet, ami viszont felerősíti a romákkal szembeni ellenérzéseket, hiszen megjelenik a romákat a társadalom eltartottjainak és élőködőinek minősítő vélemény. A valóság ezzel szemben az, hogy a tartósan munkanélküli romák többsége szinte azonnal kikerül a szociális ellátásra jogosultak köréből, ráadásul sokuk egyáltalán nincs tisztában a jóléti ellátásokhoz való hozzáférés módjával és saját jogosultságaival.
- c) A romák romló szociális helyzete súlyos fenyegetést jelent a társadalmi kohézióra, a munkanélküliség problémája pedig nagymértékben hozzájárult az elmúlt években ismét felerősödött migrációs jelenségek kialakulásához.

6. Romák a munka világában

A hagyományos roma tevékenységi formák eltűnése, a vándorló életmódot folytató népességet érő kihívások, valamint a piacgazdaság követelményei – különösen a képzett szakemberek iránt megnövekedett igények – a romák körében jelentős munkanélküliséghez vezettek egész Európában. A második világháborút követő gyors iparosítás a romák korábbi megélhetési forrásainak többségét elapasztotta, amire az érintettek csak lassan és részlegesen voltak képesek reagálni. A volt szocialista országokban a veszteséges állami vállalatok bezárását és a szervezetek felszámolását követően a romák voltak az elsők, akik az utcára kerültek. Az érintettek erre egyáltalán nem voltak felkészülve, így túlnyomó többségük képtelennek bizonyult az új körülményekhez való alkalmazkodásra.¹⁷

Hiba volna azonban azt állítani, hogy ezek a folyamatok visszafordíthatatlanok. A roma népesség hagyományos értékei – a rugalmasság, az alkalmazkodás képessége és a mobilitás – előnyt jelenthetnek számukra a fiatal piacgazdaság keretei között. A kiváló alkalmazkodási készség ma is számtalan roma családot segít hozzá a megfelelő megélhetési forrás felkutatásához. Ráadásul az elmúlt években a hagyományos roma kézműves-ség néhány ága ismét divatosá vált Nyugat-Európa országában, ami lehetővé tette, hogy egyes roma családok és közösségek jó szinten biztosítsák megélhetésüket, és növekvő mértékben legyenek képesek kulturális identitásuk megőrzésére.

A romák általános munkaerő-piaci helyzetének javítása azonban a nemzetközi, a nemzeti és a regionális szervezetek közös erőfeszítéseit igényli, elsősorban az alábbiakban:

- a) A romák magas munkanélküliségi mutatóinak letörése lehetetlen a megfelelő oktatási és képzési programok beindítása nélkül. A szakképzési programoknak a valós munkaerő-piaci igényekhez és a helyi sajátosságokhoz kell alkalmazkodniuk. A roma fiatalok számára fenntartott helyek és tanulmányi ösztöndíjak is hozzásegíthetnek a célok eléréséhez.
- b) A diszkrimináció-ellenes jogalkotásnak a munka világára való kiterjesztése és a szabályok maradéktalan érvényesítése elengedhetetlen feltételei a romák munkaerő-piaci helyzetének javításához.

¹⁷ Ennek az összetett jelenségnek a bővebb leírására lásd: MG-S-ROM (99) 5 [*Economic and employment problems faced by Roma/Gypsies in Europe*].

- c) A munka nélküli romáknak a munka világába történő ismételt bevezetése különösen nehéz ma, amikor új munkahelyek tömeges létrehozására kevés esély mutatkozik. Ezért különösen fontos az új munkahelyeket teremtő roma vállalkozások támogatása.
- d) A magánszektor kezdeményezései csak akkor lehetnek sikeresek, ha állami támogatást is élveznek. Sok roma szervezet szorgalmazza azt is, hogy a legfontosabb állami területeken növekedjen a roma munkatársak száma, akár új munkahelyek teremtésével.¹⁸

7. A romák lakásviszonyai

A romák lakásviszonyai különösen súlyos problémát jelentenek szerte Európában.¹⁹ A romák jelentős része riasztó körülmények között él, ami jelentősen hozzájárul társadalmi marginalizációjukhoz. A roma közösségeknek – függetlenül attól, hogy letelepedett, fél-nomád vagy nomád életmódot folytatnak – számos sajátos problémával kell szembesülniük, amelyek közül a leggyakoribbak a következők:

- a) A roma lakások gyakran túlszűfoltak, és az alapvető infrastrukturális követelményeket (az ivóvízhálózathoz, a csatornahálózathoz és áramellátáshoz való hozzáférés) sem elégítik ki.
- b) A romák által lakott településeket, kerületeket és negyedeket a nem roma lakosság általában elhagyja, ami további szegregációhoz és marginalizációhoz vezet.
- c) Gyakori problémát jelentenek az engedély nélkül épített lakóházak, hiszen egyes vidékeken egész roma közösségek élnek mindennapjaikat illegálisan emelt épületekben.

Mindezek a problémák jelentős mértékben összefüggnek a romák életkörülményeit meghatározó egyéb területekkel, hiszen az otthoni viszonyok jelentős hatást gyakorolnak a tanulmányi és a munkahelyi teljesítményre, valamint az egészségügyi állapotra, melyek szintén visszahatnak a lakóhely állapotára. Ez elképzelhetetlen a négy fő cselekvő – az állam, a helyi önkormányzatok, a roma közösségek és a civil szervezetek – nem azonos súlyú, de közös szerepvállalása nélkül. Ezért a romák lakáshelyzetének javítása csak integrált programok által lehetséges, melyek előkészítésébe és megvalósításába bevonják a majdani kedvezményezetteket, ami által idejekorán elkerülhetők azok a tévedések, amelyek rendszerint egy sor felesleges konfliktust és kiadást eredményeznek.

A letelepedett roma népesség lakhatási problémái

A roma közösségek az érintett országok többségében már évszázadok óta jelen vannak, és többségükben letelepedett életmódot folytatnak. A városokban élő roma népesség aránya nagyjából megegyezik a többségi társadalom arányszámaival. A városba költözés azonban korántsem jelent egyet az életkörülmények automatikus javulásával: a nagyobb

¹⁸ A témakör bővebb kifejtését és a további követelményekre vonatkozó ajánlást lásd: MG-S-ROM (2001) 6 [*Revised draft recommendation of improving the economic and employment situation of Roma/Gypsies and Travellers in Europe*].

¹⁹ Ennek a témakörnek kiváló bemutatását és elemzését adja: MG-S-ROM (99) 1 [*Housing, urban planning and poverty: problems faced by Roma/Gypsy communities with particular reference to Central and Eastern Europe*].

településre beköltöző roma családok egy része jobban, más része rosszabbul él, mint korábbi lakóhelyén.

A letelepedett roma népesség lakhatási problémáinak túlnyomó többsége a szegénységből ered. Akár az engedély nélkül épített lakóépületeket, a szükséges infrastruktúra hiányát, az egy főre jutó lakóhely nagyságát vagy a lakhatási költségek fizetésének elmaradását érintjük, mindig visszajutunk a rossz anyagi körülményekhez mint kiindulási ponthoz. A szegénység és a tehetetlenség érzése pedig egy idő után megöli az egyéni ambíciókat, ami gyakori jelensége a „szegénység kultúrájának”.

Ráadásul a roma népesség jelentős része él engedély nélkül emelt épületekben vagy illegálisan foglalt lakásokban. Az így létrejövő bizonytalan jogi státus számos súlyos, a gyermekek oktatását, a szociális ellátáshoz való hozzáférést és a közéletben való részvételt egyaránt gátolja. A törvényen kívüli állapot gyakoribbá teszi az érintett családok ellen elkövetett erőszakos bűncselekményeket is. A városi hatóságok pedig gyakran ezt a helyzetet használják ki egyes városrészek „megtisztítására”, a romák külvárosi kerületekbe való kiköltöztetésére. Ennek legsúlyosabb formája, amikor a roma közösségeket nyomornegyedek képét mutató gettókba, a fizikai szegregáció keretei közé kényszerítik. Az elkülönített telepek helyenként a történeti fejlődés termékei – mint például a Balkán egyes vidékein, ahol a romák tradicionálisan ún. mahalákban telepedtek meg –, másutt viszont fizikai elkülönítés következményei.

A Közép- és Kelet-Európában élő romák lakhatási körülményei együtt romlottak általános gazdasági helyzetük hanyatlásával. Az állami vállalatok felszámolását követően sokuk nem csupán a munkáját, de a lakóhelyét is elvesztette. Számos roma család addigi otthonának elhagyására vagy értékesítésére kényszerült, és a rokonok túlszűfolt, omladozó házába költözött. Sokan az állami és önkormányzati ingatlanok értékesítése nyomán kerültek az utcára.

A nomád vagy félnomád életmódot folytató roma népesség szálláshelyei

A nomád vagy félnomád életmódot folytató roma közösségek számára a megfelelő szálláshely életvitelük és közösségi identitásuk fenntartásának alapfeltétele. Számos nyugat- és kelet-európai ország szembesült már ezzel a problémával. Különböző megoldási kezdeményezések is születtek, ám a tapasztalatok azt mutatják, hogy az egyes államok jogrendszer és támogatási rendszere nehezen tudja befogadni ezt a jelenséget. A rendelkezésre álló szálláshelyek kapacitása jelentősen alulmúlja az igények számát, ami a romákat sorozatos törvénytiszteletre kényszeríti.

A legális szálláshelyek hiánya fokozottan hátrányos helyzetbe sodorja az érintett roma családokat, hiszen ha nem találnak törvényes lakóhelyet, akkor nem férnek hozzá az oktatáshoz és a szociális ellátáshoz sem. Ráadásul a rendelkezésre álló – rosszul felszerelt, túlszűfolt, és gyakran a település központjától távol, néha az egészségre kifejezetten ártalmas környezetben található – szálláshelyek általában nem biztosítják a normális életvitelhez szükséges alapvető infrastrukturális körülményeket sem. Legtöbbjük egyáltalán nem illeszkedik használói igényeikhez.

Külön kell szólni a letelepedni szándékozó roma családok problémáiról. Számukra a megfelelő lakóhely kialakítása a beilleszkedés elsődleges feltétele, ami rendszerint állami és önkormányzati támogatást igényel. A nomád és félnomád közösségek letelepedésekor tekintettel kell lenni arra, hogy az életmód alapvető megváltozása a legtöbb esetben számos, sok odafigyelést és türelmet kívánó konfliktushoz vezet.

8. A romák egészségügyi helyzete

Mindeddig a szükségesnél kevesebb figyelem összpontosult a romák egészségügyi helyzetére, az egészségügyi fenyegetettség problémájára, holott a roma közösségek megfelelő egészségi állapotának biztosítása meghatározó jelentőségű a romák és a többségi társadalom számára egyaránt. A szakértők egyöntetűen állítják, hogy ebben az esetben is összetett jelenség-együttesről van szó, hiszen az alacsony iskolázottság, a munkanélküliség, az állandó lakóhely hiánya, az egészségügyi ellátáshoz való nehezebb hozzáférés, valamint a lakás- és életviszonyok szoros összefüggést mutatnak az egészségi állapottal, beleértve a rövidebb várható élettartamot, az átlagnál magasabb gyermekhalandóságot, az alultápláltságból fakadó tüneteket és a járványokat.

Az egyik legfontosabb feladatot az alultápláltságból fakadó jelenségek, valamint a járványos megbetegedések felszámolása jelenti. Ehhez mindenekelőtt meg kell szüntetni mindazon diszkriminatív eljárásokat és kirekesztő magatartási formákat, amelyek távol tartják a romákat az egészségügyi ellátástól. Ugyanakkor a felmérések azt is bizonyítják, hogy a lakókörnyezethez és az életformához kötődő betegségek sokkal jellemzőbbek a roma közösségekre, mint más társadalmi csoportokra. Mindezeket a problémákat a többségi társadalom gyakran úgy érzékeli, hogy a romák fogékonyabbak a fertőzésekre, így elsősorban ők a felelősek az időről időre felbukkanó járványokért.

Külön érdemes szólni arról, hogy a romák által betöltött munkakörök gyakran egyenes úton vezetnek a különféle megbetegedésekhez. A nehéziparban foglalkoztatott romák egészségügyi állapota sokszor a kritikus szinthez közelít, míg az állandó munka nélkül tengődők ártalmas körülmények között és „feketén” végzett tevékenységei még az egészségügyi alapellátáshoz való hozzáférést sem biztosítják. A megbetegedő munkások pedig ördögi körbe kerülnek: egészségügyi biztosítás hiányában képtelenek hozzájutni a szükséges ellátáshoz, betegen azonban még nehezebben találnak megfelelő megélhetési forrást.

Mindezekben a negatív jelenségeken csak széles körű felvilágosító tevékenység útján lehetséges változtatni. Ennek során rá kell mutatni a problémák összetett jellegére, és a többségi társadalom érdekeire egyaránt. Fontos, hogy a romák körében induljon meg az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés lehetőségét bemutató tájékoztató kampány, valamint szűnjenek meg a hozzáférés akadályai. A roma nők egészségügyi helyzetének feltárása és az őket érintő kezdeményezések külön figyelmet érdemelnek. Kiemelten fontos a higiénés követelmények betartásának fontosságáról, valamint az alapvető egészségügyi előírásokról és eljárásokról szóló felvilágosítás, ami teljes roma közösségek és családok helyzetére rendkívül pozitív hatással lehet.

9. A romák migrációja

A Közép- és Kelet-Európa országaiban élő romák nehézségei tovább súlyosbodtak az elmúlt évtizedben. A rendszerváltás és a piacgazdaságba való átmenet nyomán a romák helyzete egyes vidékeken elérte a kritikus szintet. Ezzel párhuzamosan a szőlés szabadságának újdonsült élménye és a feléledő nemzeti érzelmek a romákkal szembeni előítéletek erőteljesebb nyilvános megjelenését és a diszkriminatív jelenségek – helyenként a romák elleni fizikai támadások – gyakoribbá válását eredményezte. Mindezek együtt a romák helyzetének bizonytalanná válását és migrációs hullámok megjelenését eredményezték.

A Nyugat-Európa országaiba igyekvő romákat általában a biztonságérzet hiánya és a kiszolgáltatottság érzése vezeti. Ugyanakkor a roma migráció markáns jellegzetessége-

ket mutat. Rendszerint családok és nagycsaládok mozgásáról van szó, és csak a legkritikább esetben találkozunk magányos kivándorlókkal. Ez a fő oka annak, hogy a romák mozgása általában „láthatóbb”, mint a több etnikai csoporté, holott a hivatalos adatok és a felmérések azt tanúsítják: az elmúlt évtizedek roma kivándorlása semmivel sem haladta meg a többségi társadalom nyugati irányú migrációjának mértékét.

Időközben azonban – a nyugati államok bevándorlási politikájának szigorodásával – a roma migráció lelassult, és az iránya is megváltozott. A korábban is keresett célországok mellett a mindeddig tranzit-országnak számító, az Európai Uniót kívül található államok is az áhított végcélok közé kerültek. A szigorúbb bevándorlási politika meghirdetésével és érvényesítésével párhuzamosan egyre nagyobb gondot jelent a kiutasított romák sorsának rendezése, a kiindulási országba történő visszazállítása. Ez a hazájukba visszatérők sorsa iránti érdeklődés felerősödését, valamint a társadalomba való (re)integrációt elősegítő programok beindítását eredményezte. A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy ezek az intézkedések felemás hatást váltanak ki, hiszen az eredeti lakóhelyükön maradókat a „megtért” családok részére biztosított igazságtalan előnyök tekintik. Ezért helyesebbnek látszik ennek a segítségnek oly módon történő meghatározása, hogy az ne közvetlenül és kizárólag a visszatérő családokra irányuljon, hanem pozitív hatást gyakoroljon az egész közösség életkörülményeire. Így mindenki profitálhat a támogatásból, azok is, akik szerencsét próbáltak, és azok is, akik mindvégig a lakóhelyükön maradtak.

Irodalom

Publikációk

- A cigányok Magyarországon.* szerk. Kemény István. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1999.
- Gheorge, Nicolae – Liegeois, Jean-Pierre: *Roma/Gypsy: A European Minority.* London: Minority Rights Group, 1995.
- Heizer Antal – Tabajdi Csaba: *Válságkezelés és jövőépítés. A cigányság társadalmi integrációjáért 1994–1998.* Budapest: Auktor, 1998.
- Measures taken by the state to promote the social integration of Roma living in Hungary.* Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, 2000.
- Ringold, Dena: *Roma and the Transition in Central and Eastern Europe: Trends and Challenges.* Washington D. C.: The World Bank, 2000.
- Zoon, Ina: *On the Margins. Roma and Public Services in Romania, Bulgaria, and Macedonia With a Supplement on Housing in the Czech Republic. A Call to Action to Improve Romani Access to Social Protection Health Care, and Housing.* New York: Open Society Institute, 2001.
- Zoon, Ina: *On the Margins. Roma and Public Services in Slovakia. A Call to Action to Improve Romani Access to Social Protection Health Care, and Housing.* New York: Open Society Institute, 2001.

Fontosabb dokumentumok

Magyarország

1125/1995 (XII.12.) Korm. határozat a cigányság helyzetével kapcsolatos legsürgetőbb feladatokról.

1093/1997. (VII.29.) Korm. határozat a cigányság élethelyzetének javítására vonatkozó középtávú intézkedéscsomagról.

Melléklet az 1093/1997. (VII.29.) Korm. határozathoz. A cigányság élethelyzetének javítására vonatkozó középtávú intézkedéscsomag.

1047/1999. (V.5.) Korm. határozat a cigányság életkörülményeinek és társadalmi helyzetének javítására irányuló középtávú intézkedéscsomagról.

A hosszú távú roma társadalom- és kisebbségpolitikai stratégia irányelvei. (vitaanyag)
Budapest: Cigány Tárcaközi Bizottság, 2001.

Európa Tanács

ETS No.148	European Charter for Regional or Minority Languages
ETS No.157	Framework Convention on the Protection of National Minorities
Recommendation No R (2000) 4	of the Committee of Ministers to member states on the education of Roma/Gypsy children in Europe
Recommendation 1134 (1990)	of the Parliamentary Assembly on the rights of minorities
Recommendation 1201 (1993)	of the Parliamentary Assembly on an additional protocol on the rights of minorities to the European Convention for Human Rights
Recommendation 1255 (1995)	of the Parliamentary Assembly on the protection of the rights of national minorities
Recommendation 1275 (1995)	of the Parliamentary Assembly on the fight against racism, xenophobia, anti-Semitism and intolerance
Recommendation 1277 (1995)	of the Parliamentary Assembly on migrants, ethnic minorities and media
Recommendation 1285 (1996)	of the Parliamentary Assembly on the rights of national minorities
Recommendation 1300 (1997)	of the Parliamentary Assembly on the protection of the rights of minorities
Recommendation 1345 (1997)	of the Parliamentary Assembly on the protection of national minorities
Recommendation 1353 (1998)	of the Parliamentary Assembly on the access of minorities to higher education
MG-S-ROM (98) 13	Activities of the Council of Europe concerning the Roma/Gypsies and the Travellers <i>Strasbourg, 1 August 1998</i>

- MG-S-ROM (99) 1 Housing, urban planning and poverty: problems faced by Roma/Gypsy communities with particular reference to Central and Eastern Europe
Strasbourg, 22 February 1999
- MG-S-ROM (99) 5 rev Economic and employment problems faced by Roma/Gypsies in Europe
Strasbourg, 3 August 1999
- MG-S-ROM (99) 9 The situation of Roma/Gypsy women in Europe
Strasbourg, 17 September 1999
- MG-S-ROM (2000) 3 Memorandum prepared by the Secretariat on problems facing Roma/Gypsies in the field of housing
Strasbourg, 31 March 2000
- MG-S-ROM (2000) 5 Problems arising in connection with the international mobility of the Roma in the Europe
and
The recent emigration of Roma from the Czech Republic and the Slovak Republic
Strasbourg, December 2000
- DH-MIN (99) 2 Replies to the questionnaire on Forms of Participation of Minorities in Decision-making processes
Strasbourg, April 2000
- Speech by the President of the Republic of Finland Tarja Halonen at the Parliamentary Assembly of the Council of Europe in Strasbourg on 24.1.2001.
Strasbourg, 24 January 2001

Európai Unió

EU support for Roma communities in Central and Eastern Europe
(Enlargement Briefing)
December 1999

Situation of Roma in the candidate countries: background document
Cocen Group
December 1999

Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet

The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life & Explanatory Notes
September 1999

Report on the Situation of Roma and Sinti in the OSCE area
High Commissioner on National Minorities
10 March 2000